

Bartáková, Jarmila

Adjektíva so zväčšenou mierou vlastnosti v slovenčine a češtine

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1994, vol. 43, iss. A42, pp. [75]-88

ISBN 80-210-0931-4

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101517>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JARMILA BARTÁKOVÁ

ADJEKTIVA SO ZVÄČŠENOU MIEROU VLASTNOSTI V SLOVENČINE A ČEŠTINE

Adjektíva so zväčšenou mierou vlastnosti (*malučký, velikánsky*) spolu s adjektívami so zoslabenou mierou (*sladkastý*) a adjektívami vyjadrujúcimi nadbytočnosť vlastnosti (*priveľký*) tvoria osobitnú skupinu vzťahových deadjektív s neodvodenými akostnými adjektívami v základe. Od akostných sa líšia tým, že vlastnosť nielen pomenúvajú, ale aj kvantitatívne vymedzujú. Patria do onomaziologickej kategórie intenzifikačnomodifikačného typu. Doplňujúci znak je v podstate iba kvantitatívny, t. j. vyjadruje len znásobenosť alebo väčšiu mieru pôvodného významu. Vo všetkých troch prípadoch ide o osobitný druh stupňovania.

Adjektívam so zoslabenou mierou vlastnosti už bola venovaná pozornosť na stránkach tohto zborníka (Bartáková, J., 1993). Tak ako v ich prípade, i pri adjektívach so zväčšenou mierou tvoria slovotvornú bázu akostné adjektíva, ktoré vyjadrujú vlastnosti substancií vnímateľné zmyslami a v prípade živých bytostí i niektoré fyzické a psychické vlastnosti. Mnohé z týchto báзовých adjektív sa vyskytujú v antonymných pároch (*mladý – starý, malý – veľký*), možno od nich odvodiť adverbiá v základnej i intenzifikovanej podobe (*sladko, široko; sladúčko, presladko, vysokánsko, privysoko*), abstraktné substantíva typu *šírka, staroba, čistota, veľkosť* a slovesá s významom „nadobúdať istú vlastnosť“ ako *mäknúť, zelenieť, zväčšovať sa*. Od čisto vzťahových adjektív sa intenzifikované deadjektíva líšia tým, že ich možno stupňovať nielen synteticky, pomocou ustálených gramatických morféme (*menší, najmenší*), analyticky, spojením s príslovkami stupňa a miery (*trocha, slabo, veľmi, príliš, nadmieru, neobyčajne + A*) či komparačne (*sladký ako med*), ale i slovotvorne synteticky, modifikovaním základu pomocou afixov (*malučký, malulinký, velikánsky, veličizný, prevelký, prastarý, pristarý*). Slovotvorne syntetickým stupňovaním dostávame rôzne dlhé rady sémanticky synonymných polyformantných modifikátov báзовých adjektív, ktoré sa navzájom líšia iba stupňom intenzity inak zhodnej vlastnosti a silou expresívneho príznaku. Zväčšenie miery vlastnosti možno vyjadriť eufemisticky (deminutívno–expresívnymi príponami: *malučký, malunký, malulinký*) alebo dysfemisticky (augmentatívnymi príponami: *velikánsky, veličizný*). Podmienky pre

tvorbu kvantifikovaných či intenzifikovaných adjektív sú v slovenčine i češtine v základných rysoch zhodné. Rozdiely sú skôr vo výsledkoch a produktivite tvorenia.

1. sufixálne modifikovanie

A. Eufemisticky ladené odvodeniny akostných adjektív paradoxne vyjadrujú prostredníctvom deminutívnych prípon v skutočnosti zveličenie. Všeobecne možno ich význam vyjadriť spojením „veľmi, neobyčajne + A_z “ (*malučký, malučičký* – veľmi, neobyčajne malý). Deminutívne vyjadrenú vlastnosť vníma prijímateľ obyčajne s kladným citovým zaujatím ako veľmi príjemnú, milú, pokiaľ motivujúce adjektívum predstavuje kladnú vlastnosť. V niektorých prípadoch môže dôjsť i k vyvolaniu pocitu súcitu (*chudučký, staručký*). Ak v báze stojí adjektívum významovo záporné, stáva sa toto v spojení s deminutívnou príponou zdrojom silnej adherentnej expresivity. Výsledný dojem je ironický (s. *naivnučký, hlúpučký, č. mizerňoučký, malicherňoučký*). Šmilauer (1971) sledovaný typ adjektív nazýva citovo obmeňujúcimi. Sú utvorené zloženými deminutívnymi formantmi, ktoré majú na začiatku buď zadný vokál (*-u-* v slovenčine a diftong *-ou-* v češtine) alebo predný vokál *-i-* v oboch jazykoch. Všetky výsledné adjektíva sú zakončené na *-k(y)*. Do deminutívnych formantov možno podľa potreby vkladať ďalšie morfémy za účelom zvyšovania miery, respektíve zosilňovania expresívnej pôsobnosti.

a) adjektíva utvorené sufixami začínajúcimi na *-u-/ou-*

slov.: Z_A -uč-k(y)

čes.: Z_A -ouč-k(y)

Slovotvorný model typu *mladučký*, čes. *mladoučký* je značne produktívny v oboch jazykoch. Suffix, ktorý z hľadiska gradácie možno pokladať za 1°, má v slovenčine na začiatku vždy krátke *-u-*, bez ohľadu na kvantitu predchádzajúcej slabiky adjektívneho základu. V češtine je v tejto pozícii pravidelne dvojhláska *-ou-*. Ako už bolo povedané v úvode, slovotvorný základ uvedeného typu adjektív tvoria predovšetkým zmyslami vnímateľné vlastnosti, ako je farba (s. *červenučký, modroučký, č. červeňoučký, modroučký*), rozmer (s. *kratučký, drobučký, č. kratoučký, droboučký*), tvar (s. *štíhlučký, č. štíhloučký*), vek (s. *mladučký, č. mladoučký*), omak (s. *hladučký, mäkučký, č. hladoučký, měkoučký*), chuť (s. *sladučký, č. sladoučký*), vzhľad (s. *peknučký, čistučký, č. hezoučký, čistoučký*), prípadne psychické ľudské vlastnosti (s. *skromnučký, milučký, naivnučký, č. skromňoučký, miloučký, naivňoučký*).

Pred zdobňujúcimi sufixami na morfeomatickom šviku dochádza v češtine (nie v slovenčine!) k mäkkostnej alternácii *d/d'*, *t/t'*, *n/ň* pred *-ou-* (*mladoučký, žlutoučký, jemňoučký*). Mäkkenie pred zadnými vokálmi je v češtine anomálne, preto vyvoláva v týchto modifikovaných adjektívach inherentný expresívny príznak. Slovenčina sa alternáciám uvedeného typu vyhýba (*mladučký, žltučký*,

jemnučký). Pre expresivitu využíva skôr mäkké konsonanty vo formantoch (*mäkučký, mäkušký, mäkul'ký*). K vokalicickým alternáciám *á/a, í/i, ú/u* dochádza zhodne v niekoľko málo prípadoch (s. *kratučký, nizučký, uzučký, č. kratoučký, nizoučký, uzoučký*). Ak tvorí základ sledovaných útvarov adjektívum končiace na *-k(y)*, dochádza pri modifikovaní v oboch jazykoch k jeho vypusteniu (*sladký – s. sladučký, č. slad'oučký*) práve tak, ako sa toto *-k-* vypúšťa pri tvorbe komparatívu (*sladší*) a v dejovom slovese (s. *sladiť, č. sladiť*). K vypusteniu *-n-* dochádza iba fakultatívne pri modifikovaní adjektíva *drobný*, pričom zostávajú v obehu obidve podoby (s. *drobučký* i *drobnučký, č. droboučký* i *drobňoučký*).

Len zriedka možno nájsť kvantifikované eufemistické modifikáty od iných slovných druhov. Príkladom sú slovenské ojedinelé adjektíva *každučký, samučký* od zámen, *prvučký* z číslovky a *opitučký* od trpného prídavia. Slovenské, veľmi frekventované podoby *zlatučký, zlatulinký* vo význame „veľmi milý, sympatický“ vznikli modifikovaním preneseného významu adjektíva *zlatý*, kde pôvodný vzťah k motivujúcemu substantívu už takmer chýba. Podobná situácia je i pri adjektívach *chutnučký, chutnulinký* s obdobným významom.

Vkladaním hláskových skupín do kvantifikujúcich formantov možno modifikované adjektíva jednotlivých modčov ďalej modifikovať. Dostaneme tak variantné podoby 2. a 3. stupňa (2°, 3°). Majú hovorový charakter, sú neliterárne. V slovníkoch sa málo uvádzajú, ale s ich existenciou sa ráta najmä v detskej reči alebo v rozprávkach pre najmenších. Viacstupňové podoby od adjektív na *-učk(y)* využíva iba slovenčina. Čestina realizuje príslušnú gradáciu inými sufixami.

slov.

1° Z_A – *učk(y)*

2° Z_A – *učičk(y)*

3° Z_A – *učičičk(y)*

čes.

1° Z_A – *oučk(y)*

Hromadnie vkladných skupín s *-č-* v skutočnosti už nezvyšuje i tak dosť vysokú mieru, ale pôsobivo stupňuje inherentnú expresivitu. Ako 2° možno uviesť adjektíva: *novučičký, malučičký, sladučičký*, 3°: *novučičičký, malučičičký, sladučičičký*.

Poznámka:

1. Vznik viacstupňových formantov možno interpretovať dvoma spôsobmi: buď predpokladáme hláskové zoskupenie *-či-*, resp. *-či-či-*, ktoré sa včlenilo do vnútra prvej časti 1° formantu, čo presne odpovedá spôsobu výslovnosti (Z_A-*u-či-č-ký*) alebo predpokladáme hláskové zoskupenie *-ič-*, resp. *-ič-ič-*, ktoré sa zaradilo medzi prvý a druhý komponent 1° formantu (Z_A-*uč-ič-ký*).

2. V hovorovej slovenčine sa dosť často objavujú varianty modifikovaných adjektív s nesystémovo znáčkennými konsonantmi *d, t, n, l*: *mladučký, kratučký, jemňučký, maľučký* a pri kvantitatívne modifikovaných adverbiách podoby s predĺženým *-ú-*: *pomalúčky, lahúčko, slabúčko* (M. Marsinová, 1970). Sú výsledkom dlhotrvajúcej vzájomnej interferencie medzi češtinou a slovenčinou. Jazyková norma podoby tohto druhu v písomných prejavoch nepripúšťa.

slov.: $Z_A\text{-uš-}k(y)$

čes.:

Uvedený model, ktorý sa realizuje iba v slovenčine, je variantný k modelu $Z_A\text{-učk}(y)$. Slovenčina tu využíva pre inherentnú expresivitu mäkký konsonant $-š-$ v sufixe. S dominujúcim modelom na $-učk(y)$ sa kryje čo do spôsobu tvorenia i výberu báзовých adjektív. Rozdiel je v obmedzenej produktivite a v nevelkej frekvencii. Obdobný náprotivok v češtine neexistuje. Zo slovenských podôb možno uviesť doklady *tichušký, slabušký, drobnušký, milušký* (SSJ), *mákušký* (ČS), *mladušký, chudušký, starušký* (MSJ, s. 207). J. Horecký (1971, s. 205) uvádza navyše i *bledušký, teplušký, zlatušký, žltušký, bielušký, kratušký a chudušký*. Druhostupňová podoba $Z_A\text{-uštičk}(y)$, ktorú spomína B. Letz (1950) ako možnú (*zlatuštičký*) prípadne *drobnuštičký, sladustičký* (L. Štúr, 1846) je dnes už neživá. Zato spojenie adjektíva *malý* s 2° sufixom $-ušenk(y)$ v podobe *malušenký*, je síce ojedinelé, ale veľmi frekventované.

slov.: $Z_A\text{-ul'-}k(y)$

čes.:

I tento variantný model sa vyskytuje iba v slovenčine. Je silne expresívne ladený prítomnosťou mäkkého $-l'$, ktoré expresívne pôsobí i pri slovenských hypokoristikách typu *Januľo, Amuľa*. Výskyt a produktivita variantného modelu je nevelká a v češtine nemá odpovedajúci pendant. Z dokladov možno uviesť iba ojedinelé adjektíva *krat'ul'ký, sladul'ký* (SSJ), *drahul'ký, drobnul'ký* (RS), *mákul'ký* (B. Letz, 1950), *nizul'ký, černul'ký* (J. Horecký, 1971).

Oveľa častejšie stretáme v slovenčine podoby s 2° formantom $-ulink(y)$, napr. *sladulinký, tenulinký, lahulinký*, s ktorými korešponduje v češtine obdobný model zakončený formantom $-oulink(y)$, napr. *krat'oulinký, slaboulinký*. Značná produktivita slovenského 2° modelu na jednej strane, a naopak pomerne malý výskyt 1° modelu a jeho absolútny nedostatok v češtine zvädza k názoru, že 1° model $Z_A\text{-ul'k}(y)$ mohol vzniknúť späťne z frekventovanej a produktívnej 2° podoby po vypustení interfigovanej skupiny $-in-$ ($Z_A\text{-ul-in-ký} \rightarrow Z_A\text{-ul'-ký}$).

Avšak 2° formant $-ulin(y)$, čes. $-oulink(y)$ možno interpretovať i tak, že predpokladáme vklínicie hláskovej skupiny $-li-$ do rozdeleného prvého komponentu nasledujúceho, veľmi produktívneho modelu $Z_A\text{-unk}(y)$, resp. čes. $Z_A\text{-ounk}(y)$. Dvojaký výklad umožňuje pokladať 2° model za variant tak modelu na $-ul'k(y)$, ako aj modelu na $-unk(y)$. Preto sa uvádza ako možný pri oboch.

slov.: $Z_A\text{-un-}k(y)$ čes.: $Z_A\text{-oun-}k(y)$

Slovotvorný model typu *mladunký*, č. *mlad'ounký* je druhý najfrekventovanejší v oboch sledovaných jazykoch. V mnohom sa zhoduje s rovnako produktívnym a frekventovaným modelom na $-učk(y)$, čes. $-oučk(y)$. Pretože využíva rovnaké báзовé adjektíva, sú i mäkkostné alternácie, vypúšťanie $-k-$, resp. $-n-$ i skraco-vanie kmeňových vokálov pozične zhodné. Obe dva modely sú totožné i čo do významu. Sú to napríklad adjektíva v slovenčine *žltunký, bielunký; útlunký, slabunký, malunký; mladunký; hladunký, mäkušký; sladunký*; čes. *modrounký, žlu'ounký; slabounký; lehounký; nizounký, krat'ounký; mlad'ounký; hlad'ounký*,

měkounký; slad'ounký. Deadverbiálny pôvod má č. *brzounký* a zámenný slov. *každounký*. Adjektíva oboch modelov tvoria navzájom polyformantné synonymá (s. *mäkučký, mäkounký*, č. *měkoučký, měkounký*). Sú zhodné i čo do expresívneho zafarbenia a príjemného, sympatickeho, prípadne súcitného ladenia.

Na rozdiel od modelu Z_A -*učk(ý)* využíva možnosť viacstupňovej modifikácie tentoraz i čeština.

slov.	čes.
1° Z_A - <i>unk(ý)</i>	1° Z_A - <i>ounk(ý)</i>
2° Z_A - <i>unink(ý)</i>	2° Z_A - <i>ounink(ý)</i>
Z_A - <i>ulink(ý)</i>	Z_A - <i>oulink(ý)</i>
3° Z_A - <i>ulilink(ý)</i>	Z_A - <i>oulinkat(ý)</i>

Model 2° na *-unink(ý)*, v češtine *-ounink(ý)* nie je veľmi frekventovaný. Nájdeme ho v niekoľkých prípadoch (s. *maluninký, drobmuninký, pekmuninký*, č. *lehouninký, drobouninký, slabouninký*). Je silne expresívne príznakový a pôsobí veľmi príjemne, milo.

Ani 2° model s vloženým *-li-* nie je v češtine častý (*bledoulinký, droboulinký, lehoulinký, kratoulinký*), zato v slovenčine je jeho produktivita a frekvencia pomerne vysoká (*žltulinký, modrulinký, bledulinký, drobulinký, krehulinký, lahulinký, temulinký, malulinký, slabulinký, kratulinký, tlstulinký, celulinký, mladulinký, starulinký, mäkulinký, sladulinký, čerstvulinký, suchulinký, mokrulinký, dobrulinký, milulinký, drahulinký, pekmulinký*). Slovenské podoby vzhľadom k existencii 1° modelu Z_A -*ul'k(ý)* možno chápať i ako jeho 2° varianty. Netýka sa to však českých modifikátov, pretože im 1° model podobného charakteru chýba.

Poznámka: B. Letz (1950, s. 202) pokladá v slovenčine za 2° modifikované adjektíva k modelu Z_A -*unk(ý)* i podoby Z_A -*urenký* (*zlaturenký*), Z_A -*ulenký* (*malulenký, krasulenký*) a Z_A -*učenký* (*malučenký*). Sú však, až na posledné, zriedkavé a všetky majú ľudový či krajový charakter.

Český 3° model Z_A -*oulinkat(ý)* nevznikol reduplikovaním vkladnej skupiny *-li-*, ako je to v slovenčine (*drobulilinký*), ale pridaním sufixu hojnosti *-at(ý)* k 2° modifikovanej podobe (*droboulinkatý*). Jeho výskyt je obmedzený.

b) adjektíva utvorené sufixami začínajúcimi na *-i-*

Tvorenie eufemisticky ladených adjektív *i-*ovými sufixami využíva iba čeština. Sú to vlastne *i-*ové paralely k predchádzajúcim, oveľa častejším modelom končiacim na *-oučk(ý)* a *-ounk(ý)*. Neviažu sa k bázam, ktoré vyjadrujú farbu. V slovenčine síce nájdeme ojedinele v textoch starších autorov podobné doklady, predovšetkým je to adjektívum *maličký*, ktoré je dodnes živé, ale prednosť sa dáva *u-*ovým podobám, zatiaľ čo *i-*ové sa pociťujú ako bohemizmy či archaizmy (bližšie M. Marsinová, 1970, s. 343).

slov.:

čes.:

Z_A -*ič-k(ý)*

Český model s *i-*ovým zakončením sa obmedzuje na niekoľko málo frekventovaných prípadov ako *maličký, kratičký, chudičký*. Zriedkavé sú modifikované podoby *hladičký, drobníčký, bledičký, jemničký*, ktoré sú ďaleko

frekventovanejšie s formantom na *-ou-* (*hladoučký, drobhroučký, bledoučký, jemňoučký*). Pri tvorbe *i-*ových podôb sa uplatňujú zhodné derivačné, resp. modifikačné postupy ako v predchádzajúcej skupine. Výber báзовých adjektív je obdobný, ibaže oveľa užší. Pravidelne dochádza k alternácii *d/d', t/t', n/n'* pred *-i-*, ale dopad mäkkenia na expresivitu je menší než v prípade kontrastu „mäkký konsonant + zadný vokál“. Výnimku tvorí adjektívum *staríčkový* so znáčeným *-r-*. Ku kráteniu vokálu dochádza pri *kratičkový* (á/a) a *běličkový* (i/ič). Predsuffixové *-k-* slovotvorného základu vypadáva v adjektívach *kratičkový, hladičkový* a *brzičkový*. Posledné adjektívum je nepravidelne utvorené od adverbialného základu, podobne ako *každíčkový* od adnominálneho.

Zhodne s predchádzajúcimi modelmi môžu vzniknúť i v tejto skupine vkladanim hláskových morféme 2° a 3° varianty, i keď ich realizácia a využitie je minimálne.

slov.

čes.

1° Z_A - *ičkový*

2° Z_A - *ičičkový*

Z_A - *iličkový*

Z_A - *ičkatový*

Všetky tri možnosti 2° modifikácií sa realizujú iba pri jedinom báзовom adjektíve *malý*. Výsledkom sú podoby *maličičkový* (možné i v slovenčine), *maliličkový* a *maličkatý* s pripnutým suffixom hojnosti *-atový*. Pre ostatné adjektíva prichádza do úvahy len 2° model Z_A-*ičičkový* teda *kratičičkový*, ku ktorému 3° má o skupinu *-či-* viac.

slov.:

čes.: Z_A-*in-kový*

Ani druhý *i-*ový model nie je v češtine príliš častý, i keď predsa o niečo častejší než model s formantom *-ičkový*. Uviesť možno doklady ako *kratinký, mladinký, chudinký, snadninký, celinký, jemninký, drobninký* a zriedkavé ironické *hloupinký*. Tvoria k frekventovaným podobám na *-ounekový* menej časté inoformantné synonymá. Zhodujú sa s nimi podobne ako modifikáty na *-ičkový* čo do konsonantických a vokalických alternácií, zhodne vypadáva koncové *-k-* slovotvorného základu, ktorý tvorí tak ako pri všetkých predchádzajúcich modeloch akostné adjektívum. Najväčšmi je frekventované adjektívum *malinký*, ktoré rovnako ako *maličkový* možno výnimočne nájsť i v slovenčine. B. Letz (1950) uvádza i prípady *samotinký* a *pekninký*, ktoré dnes už nie sú živé a cítia sa ako bohemizmy. Model s formantom *-inkový*, práve tak ako s *-ičkový*, vyjadruje buď veľmi veľkú mieru vlastnosti: *celinký, snadninký*, alebo veľmi milo pôsobiacu vlastnosť: *hladinký, jemninký*. Všetky sprevádza značne veľká expresivita.

I v tomto prípade dochádza pomocou vkladných morféme k tvorbe aloným vyššieho stupňa.

slov.

čes.

1° Z_A – ink(y)2° Z_A – inink(y)Z_A – ilink(y)Z_A – inkat(y)

Toto tvorenie sa však opäť týka len adjektíva *malý*. Sú to podoby *malininký*, *malilinký*, *malinkatý*. SSSJČ uvádza ešte nie častú podobu s interfigovaným *-lou-*, a to *malilounký*. Vo familiárnom prostredí možno stretnúť i 3° podobu k adjektívu *malinký* s ďalším včleneným *-ni-* alebo *-li-*: *malinininký*, *malililinký*, *malininkatý*, *malilinkatý*. K potešeniu detí by boli možné i 4° podoby, ale tu sa dostávame už do oblasti hry so slovotvornými prostriedkami. Vkladné morfémy príslušne dvíhajú nielen mieru zveličenia (v tomto prípade vlastne supermalosť), ale hlavne nadmerne zosilňujú expresívny účinok, tak príznačný pre detskú reč.

Osobitným, silne expresívnym variantom k modelu končiacemu na *-ink(y)* sú ojedinelé prípady s nesyntémovým, zato silne príznakovým zakončením na *-ýnk(y)*, ktoré je v slovenčine neznáme, a v češtine sa pripája k nicktorým slovotvorným základom končiacim na *-h-* (*lehýnký*, *pouhýnký*) prípadne na *-n-* stojace pred *-k-*, ktoré odpadá (*tenýnký*). Model se obmedzuje iba na niekoľko málo prípadov a nevyskytuje sa vôbec pri farbách.

Pre všetky suffixami modifikované adjektíva prvej skupiny je typická hromadnosť tvorenia a značná unifikovanosť slovotvorných prostriedkov. Ich použitie v mnohom závisí na citovom rozporení a zaujatí hovoriaceho.

B. Dysfemisticky ladené odvodeniny od akostných adjektív vyjadrujú na rozdiel od eufemisticky ladených nie malosť, milotu, jemnosť, ale naopak rozmerovú nadmernosť, prílišnú objemnosť, nickedy až primitívnosť sprevádzanú expresívnym prídychom negatívneho, neraz depreciatívneho charakteru. Sú to augmentatívne adjektíva vyjadrujúce zveličenú vlastnosť. Tvoria sa špecifickými augmentatívnymi formantmi, ktoré podobne ako v predchádzajúcej skupine modifikátov možno dopĺňať hláskovými skupinami, a tak ešte ďalej bázové adjektíva modifikovať.

Pri eufemisticky ladených derivátoch bol výber adjektív pre slovotvorný základ pomerne bohatý. Pri augmentatívach je obmedzený na niekoľko adjektív typu *vysoký*, *veľký*, *dlhý* ap., ktoré už samé vyjadrujú veľký rozmer, ktorý sa modifikovaním ešte zväčší, zintenzifikuje.

Pri slovenských a českých augmentatívnych deadjektívach sú možné nasledujúce modely tvorenia:

slov.: Z_A-án-sk(y)čes.: Z_A-án-sk(y)

Model je v podstate zhodný v oboch jazykoch čo do spôsobu tvorenia i obmedzeným výskytom. Líši sa iba kvantitou gramatickej morfémy. Takto sú utvorené adjektíva: s. *velikánsky*, *vysokánsky*, *širokánsky*, *hlbokánsky*, *ukrutánsky*, *mohutánsky*, č. *velikánský*, *vysokánský*, *širokánský*, *hlbokánský*.

ukrutánský, mohutánský. Z dokladov vidno, že české majú vždy na konci kvantitu, zatiaľ čo slovenské v dôsledku pôsobenia rytmického zákona po dlhej slabike *-án-* koncovú kvantitu strácajú. V SSJ nájdeme ďalšie adjektíva ako *hrubánsky, ozrutánsky*, ktoré čeština nemá. Od adjektíva *dlhý* sú v slovenčine utvorené dve paralelné podoby, jedna náležitá podľa modelu (*dlhánsky*, podobne v češtine *dlohánský*), ktorá je ale menej častá a *dlhokánsky* nepravidelne utvorená príponou *-okánsk(y)* vyčlenenou po druhotnom prehodnotení morféme z modifikovaných adjektív, ktorých slovtvorný kmeň končí na *-k-*, napr. *širokánsky*. Druhý variant je dosť frekventovaný. Adjektívum *dlohý* môže mať v češtine ešte i ďalšie synonymné varianty – ojedinelé *dlouhanácký* a silne expresívne ladené *dlouhatánský*. Analogicky v slovenčine podľa *velikánsky* je utvorené adjektívum *tolikánsky* od nárečovej podoby ukazovacieho zámena *toliký* (spis. *tolký*), ktoré priamo odkazuje na kvantitu určenú situáciou.

Variantnou príponou *-itánsk(y)* sú utvorené slovenské augmentatíva *obrovitánsky* (z neho sa mohol sekundárne formant vyčleniť), *ohromitánsky*, *hrubitánsky* a *hrozitánsky*, ktoré je známe i v češtine. Analogicky podľa *-itánsk(y)* sa mohol utvoriť formant *-atánsk(y)* a pomocou neho české adjektívum *dlouhatánský*.

Pri tvorbe augmentatív, na rozdiel od deminutív, zostáva *-k-* v slovtvornom kmeni (*širokánsky*), zato *-n-* pravidelne odpadá v oboch jazykoch (s. *ozrutánsky, ukrutánsky, ohromitánsky, č. hrozitánský, ukrutánský*). Všetky modifikované adjektíva sledovaného modelu v češtine i slovenčine majú familiárny charakter a silné expresívne ladenie, ktoré ešte väčšmi stúpa pri použití rozšírených prípon. Ich všeobecný význam vyjadruje spojenie „veľmi, mimoriadne, neobyčajne, nadmieru + A_Z “.

slov.:
1° $Z_A - \text{ánsk}(y)$

čes.:
1° $Z_A - \text{ánsk}(ý)$
2° $Z_A - \text{anánsk}(ý)$
 $Z_A - \text{atanánsk}(ý)$
3° $Z_A - \text{ananánsk}(ý)$
 $Z_A - \text{atananánsk}(ý)$

Prvé dva modely s rozšírenými formantmi o interfigovanú skupinu *-na-*, vsunutú do rozštiepenej prvej časti, a s posunutou kvantitou sú teoreticky možné i v slovenčine, ale skôr stretáme v týchto prípadoch modifikáty od špeciálne slovenského modelu $Z_A - \text{izn}(ý)$, resp. *-čizn(ý)*, ktoré sú v ČS uvádzané ako protihodnoty k českým rozšíreným podobám typu *dlouhanánský, velikanánský, dlouhananánský, velikananánský*. Posledné dve rozšírené podoby *dlouhatanánský, dlouhatananánský* možno pokladať za deriváty od adjektívneho základu *dlouhatý*, ktorý sám má už zväčšenú mieru a expresívny príznak. Uplatňujú sa iba pri tomto jedinom adjektive.

slov.: Z_A -iz-n(y)

čes.:

I tento model, podobne ako predchádzajúci, sa obmedzuje len na tvorbu niekoľkých modifikovaných adjektív od významovo zhodných akostných adjektív. Z dokladov možno uviesť nie veľmi časté *hrubizný*, *dlžizný* s alternáciou h/ž a J. Horeckým uvádzané *drobizný* s vypadnutým -n- (1971, s. 205). Niektoré modifikáty sú utvorené variantnými formantmi, ktoré sa druhotne vyčlenili z podôb zakončených na -izn(y), a to formantom -ičizn(y) z podoby *veličizný* s alternovaným k/č, napr. *hrubičizný*, *toličizný*, alebo formantom -očizn(y) vyčleneným z *vysočizný*, *širočizný*, *hlbočizný* s alternovaným k/č, napr. *dlhočizný*, *hrubočizný*. Obidva varianty pochádzajú teda od adjektív, ktorých slovotvorný základ končí na -k-, po zmäkčení na -č-. V češtine sa podobný model nevyskytuje. Všetky podoby na -izn(y), resp. -čizn(y) sú rovnako ako podoby predchádzajúceho modelu na -ánsk(y) silno expresívne ladené, sú významovo zhodné, majú familiárny charakter, ale netvorí ďalšie modifikačné stupne rozširovaním formantu. Ich výskyt je najčastejší vo familiárnom prostredí alebo v ľudovej reči.

Poznámka: Do istej miery možno pokladať za augmentatíva, ale nevlastné, i tzv. adjektíva hojnosti, ktoré taktiež majú schopnosť vyjadriť zväčšenú mieru vlastnosti. Sú to predovšetkým adjektíva na -at(y), ako *ušatý*, *bradatý*, zhodné v češtine i slovenčine. Od pravých augmentatív sa odlišujú spôsobom tvorenia. Väčšina z nich sú desubstantíva, ktoré vyjadrujú nadmernosť častí ľudského tela alebo iných živých organizmov. Ich všeobecný význam možno vyjadriť spojením „majúci veľké, veľmi veľké + S_Z “. Väčšinou nie sú expresívne zafarbené a sú im v oboch jazykoch blízke, čo do vyjadrenia miery vlastnosti, aj desubstantíva na -it(y): *kopcovitý*, *kamenitý*. Z kvantifikovaných deadjektív možno uviesť iba české podoby *drsnatý*, *nahatý*, *dlouhatý*, ktoré istý expresívny prídych majú.

2. prefixálne modifikovanie

Modifikovanie adjektív pomocou prefixov, ktoré sú schopné práve tak ako sufixy zvyšovať mieru vlastnosti a súčasne i mieru expresivity, využívajú obidva jazyky. Prefixy sa pridávajú k základným podobám akostných, a niekedy i vzťahových adjektív. Na uvedený účel slúžia predovšetkým predpony *pra-* a *pre-*, v češtine *pře-*, a pre nadmernosť v slovenčine prefix *pri-*.

slov.: *pra-* + Ačes.: *pra* + A

Menný prefix *pra-* vyjadruje značný stupeň miery. V češtine intenzifikuje prevažne negatívne, neprijemné vlastnosti, iba ojedinele kladné, z čoho plynie i silné expresívne ladenie, väčšinou dost' depreciatívne. Čeština podoby s *pra-* využíva častejšie ako slovenčina (s. *pradávný*, *prastarý*, *prapůvodný*, č. *pradávný*, *prastarý*, *prapůvodní*, ale i *prahloupý*, *prafalešný*, *prahanebný*, *prabidný*, *prasprostý*, *prašpatný*, *praošklivý*, *pramizerný*). Predponu *pra-* možno i zdvojiť až strojnásobiť, a tým zvýšiť expresívny dopad. Najfrekvencovanejšími spojeniami sú však iba *prapradávný*, *praprastarý*, vyjadrujúce prevelkú mieru časového trvania. V ľudovej reči nájdeme v češtine aj spojenia s variantným prefixom

prach- (*prachpitomý, prachsprostý, prachsakramentský*), ktoré vyznievajú hanlivo. Všeobecne možno význam prefixom modifikovaných spojení s *pra-* vyjadriť opisom ako „nevidane, nevýslovne, obzvlášť + A_Z “. Slovenčina obyčajne české spojenia s „*pra-* + negatívne A“ nahrádza opisom (č. *prapitomý* – s. nevýslovne sprostý, *prasprostý* – neslýchane hrubý).

slov.: *pre* + A

čes.: *pře* + A

Predpona *pre-*, resp. v češtine *pře-*, vyjadruje veľmi veľký stupeň miery vlastnosti. Takto modifikované adjektíva sú silne expresívne príznakové, ale na rozdiel od spojení s *pra-* nie v negatívnom zmysle. Sú to teda najčastejšie spojenia s kladne hodnotiacimi akostnými adjektívami, menej vzťahovými, napr. slov. *predobrá, predrahý, premilý, prečistý, premúdny, preslávnny, prekrásny, predaleký, preukrutný*, č. *předrahý, překrásný, přetěžký, převelký, přenežný, přelibezný, přeudatný, preukrutný* ap. Ich význam možno vyjadriť spojením „veľmi, nadmieru, neobyčajne + A_Z “. Ojedince možno prefixom modifikovať i kvantifikované adjektívum, napríklad slovenské *pretenučký*. Uvedené modifikáty na rozdiel od utvorených prefixom *pra-* majú väčšinou knižný charakter. I tu niektoré české podoby slovenčina nahrádza opisom (č. *přehloupý* – s. nevidane hlúpy, neslýchane sprostý).

Poznámka: Z prevzatých predpôn majú podobnú pôsobnosť čo do vyjadrenia miery vlastnosti i niektoré ďalšie predpony. Nadmernosť pridávajú cudzie prefixy *hyper-* (s. *hypermoderný, hypermódny, hyperkritický*, č. *hypermoderní, hypermódni, hyperkritický*) a *ultra-* (s. *ultrakrátky, ultramoderný, ultrarevolučný*, č. *ultrakrátký, ultramoderní, ultrarevoluční*). Spojenia s týmito kvantifikujúcimi predponami sa vyskytujú hlavne v novinárskych textoch a nepridávajú základu nijaký expresívny príznak. Archaický ráz majú adjektíva s predponou *arci-* (s. *arcireakčný*), č. *arcireakční, arcíčeský*), ktorá až prehnane zosilňuje druhú významonosnú časť spojenia. Uplatňuje sa dnes hlavne pri substantívach a od nich odvodených adjektívach, ktoré vyjadrujú vyšší stupeň hodnosti (*arcibiskup, arcibiskupský*).

Zosilňujúcu povahu majú i prvé komponenty zloženín s *celo-* (s. *celohodvábny, celonárodný*, č. *celoplátěný, celonárodní*), s intenzifikujúcou predponou *vele-* (č. *velectěný, veleúspěšný*), ktorej slovenský náprotivok tvorí pomerne zriedkavý prefix *veľa-* (*veľavážený, veľadóležitý*), dodávajúci adjektívam archaický ráz. V slovenčine je živšia predpona *veľko-* (*veľkopánsky, veľkodušný*) bežná a živá i v češtine (*veľkopanský, veľkomyslný, veľkolepý*) prípadne iné prefixy ako *roz-*, *rozto-* (č. *rozmilý, roztomilý, roztodivný*) bežné ako expresíva i v slovenčine.

slov.: *pri-* + A

čes.:

Model prefigovaný pomocou *pri-* je typicky slovenský kvantitatívnomodifikačný prostriedok, ktorý v češtine supluje jedine opisné vyjadrenie pomocou „příliš + A_Z “. Jednoslovný ekvivalent chýba. Slovenský menný prefix *pri-* ako jediný modifikuje adjektíva v zmysle nadmernosti miery zvýšenej väčšími, než je potrebné. Prefix sa pripája alebo k akostným adjektívam, ktoré v spojení s ním vyjadrujú nadmernú prítomnosť zmyslami vnímateľných vlastností, ktoré charakterizujú určitú substanciu (*pričierny, prijasný, prikyslý, pritrpký, priostrý, pritupý, prihladký, priťažký, privlhký* ap.) či nadmernú mieru priestorovej a časovej vlastnosti (*prihlboký, priširoký, priúzky, prikrátky, pridlhý, primladý, pristarý*) alebo nadmernú mieru duševných vlastností (*prihrdý, prihlúpy,*

priskúpy, priveselý). Prefix možno pripájať aj k vzťahovým adjektívam: k de-substantívam (*priokaty, prichlpatý*), k deverbatívam (*priusilovný, pridotieravý*), k negatívne prefigovaným adjektívam (*prineskorý, prinerozumný, prinepatrný*), k participiám (*prinadutý*). Prefixom *pri-* možno modifikovať i cudzie adjektíva (*privulgárny, priordinárny, priseriózny*) i už intenzifikované adjektíva (*primaľučký, primalunký*).

Modifikovanie prostredníctvom *pri-* je v slovenčine prakticky neobmedzeným, veľmi produktívnym a frekventovaným spôsobom vyjadrovania nadmernosti. Takto modifikované adjektíva sa veľmi často vyskytujú v prirovnávacom spojení „je *privelký, privysoký, primalý* ap. k niekomu, niečomu“, čo značí, že sa svojou nadmernosťou k niekomu alebo niečomu vôbec nehodí. Modifikáty s *pri-* nie sú expresívne príznačné, preto nie sú ani štýlove obmedzené. Majú spisovný ráz.

3. modifikovanie kompozíciou

Isté zvýšenie miery vlastnosti možno dosiahnuť v oboch jazykoch i osobitným vyjadrením pomocou kompozitného spojenia determinujúceho adverbium s určeným adjektívom, pričom adverbium bez expresívneho prídychu zvyšuje predovšetkým účinok farebných odtieňov (s. *tmavohnedý, sýtočervený, temnozelený, tuhozelený*, č. *tmavzelený, sýľččervený, temnězelený*). Slovenské a české podoby sa takmer kryjú, rozdiel je iba v spojovacej submorfe (slov. *-o-*, čes. *-ě-*). Významom sú zhodné. Adverbiálne determinujúce komponenty možno pripnúť i k modifikovanej podobe adjektíva, napr. slov. *temnosivkastý, tmavosivkastý*.

Napokon veľkú mieru vyjadrujú i kompozitá typu s. *širošíry, číročistý, čarokrásny*, i reduplikované spojenia základných adjektív s ich modifikovanými podobami (s. *nový – novučičký, plnučký – plný*) či kvázi antonymné spojenia ako *smutný – neveselý*. Sú možné i v češtine. Nevyskytujú sa však v bežnej reči. Majú výslovné literárny charakter, a ako také sa využívajú v umeleckej spisbe, kde vládnu o niečo odlišnejšie zásady a pravidlá.

Záver

Rozoberané kvantifikované adjektíva patria do onomaziologickej kategórie intenzifikačnomodifikačného typu. Doplňujúcim príznačkom je vyjadrenie zväčšenej alebo viacnásobnej miery výskytu pôvodného významu. Výsledné modifikácie spravidla sprevádza istý odtieň expresivity, z ktorej vyplýva aj ich štýlové obmedzenie.

Slovenčina a čeština disponuje viacerými, v mnohom zhodnými slovotvornými prostriedkami na vyjadrenie príslušnej intenzifikácie. Sú to predovšetkým *sufixy*, ktoré vytvárajú so Z_A navzájom synonymné konštrukcie značne expresívne príznačné.

a) eufemisticky ladené

slov.

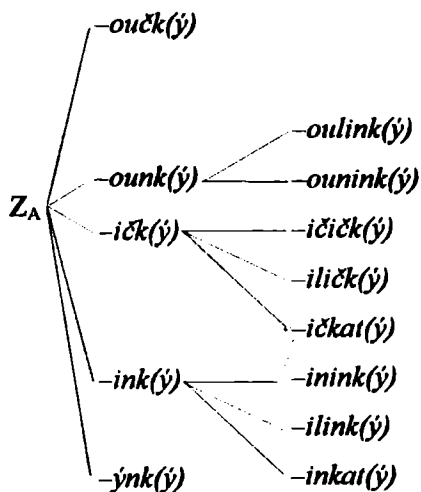
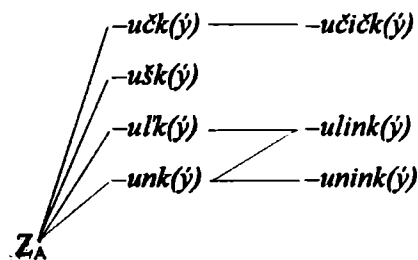
čes.

1°

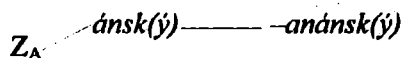
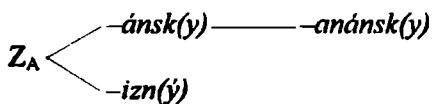
2°

1°

2°

b) dysfemisticky ladené:

Expresívne eufemistické adjektíva v slovenčine typu *mladučký*, *mladunký* a v češtine *mlad'oučký*, *mlad'ounký*, *mladičký*, *mladinký* predstavujú živé produktívne modely. *I*-ové formanty v slovenčine sú na rozdiel od českých lexikálne obmedzené iba na varianty adjektíva *malý*. Dysfemistické augmentatíva ako *velikánsky* (č. *velikánský*) disponujú s menším počtom akostných adjektív než eufemistické. Slovenčina využíva za rovnakým účelom navyše i model typu *veličízný*.

Menej často než sufixami možno akostné adjektíva kvantitatívne modifikovať i *prefixami*.

slov.		čes.	
<i>pra-</i>		<i>pra-</i>	
<i>pre-</i>	+ A	<i>pře-</i>	+ A
<i>pri-</i>	+ A		

Prvé dva modely sú spoločné obidvom jazykom. Spojenia s *pra-* majú hovorovejší charakter, sú ojedinelé a niekedy i expresívne príznakové, najmä v češtine v spojení s adjektívom vyjadrujúcom negatívnu vlastnosť. Modifikáty s druhým prefixom (s. *prevelký*, č. *převeliký*) majú skôr knižný charakter a sú pomerne časté v slovenčine. Osobitným, špecificky slovenským spôsobom zvyšovania miery až do jej nadmernosti je modifikovanie prefixom *pri-* (*privelký*, *primálny*). Je veľmi produktívne, frekventované, bez expresívneho príznaku. Čeština vyjadruje zhodnú mieru opisom (*příliš velký*, *příliš malý*).

Kompozičné kvantitatívne modifikovanie adjektív slúži hlavne na vyjadrenie odstupňovanej sýtosti farebných odtieňov. Diferencujúci charakter majú prvé komponenty týchto zloženín (s. *temnozelený*, *tmavohnedý*, *tuhožltý*, *sýtočervený*, č. *temnězelený*, *tmavěhnědý*, *sytěčervený*). Uvedené kompozitá nie sú expresívne príznakové, a tým ani štýlovo obmedzené.

Symboly a skratky

A_z – adjektívum v slovotvornom základe

S_z – substantívum v slovotvornom základe

Z_A – adjektívny slovotvorný základ

ČS – Česko-slovenský slovník. Bratislava 1979.

MSJ – Morfológia slovenského jazyka. Bratislava 1966.

RS – Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava 1976.

SSJ – Slovník slovenského jazyka. Bratislava 1959–1968. 6 zv.

SSJČ – Slovník spisovného jazyka českého. Praha 1960–1971, 4 sv.

Literatúra

BARTÁKOVÁ, J.: Adjektíva so zoslabenou mierou vlastnosti v slovenčine a češtine. SPFFMU, A 41 (1993), s. 99–108

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. Bratislava 1971.

LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. Bratislava 1950.

MARSINOVÁ, M.: Odvodzovanie adjektív a adverbii typu *milučký*, *milučko*. Slovenská reč, 35, 1970, s. 340–349.

Mluvnice češtiny I. Praha 1986.

Morfológia slovenského jazyka. Bratislava 1966.

ŠMILAUER, V.: Novočeské tvoření slov. Praha 1971.

ŠTŮR, L.: Náuka reči slovenskej. Prešporok 1846.

TRÁVNÍČEK, F.: Mluvnice spisovné češtiny I. Praha 1951.

ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ С УВЕЛИЧЕННОЙ МЕРОЙ КАЧЕСТВА В СЛОВАЦКОМ И ЧЕШСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается вопрос образования прилагательных с увеличенной мерой качества в словацком и чешском языках. Несмотря на генетическую близость данных языков, в них нередко используются различные способы выражения увеличенной меры качества. Если в словацком языке для образования эфемистической формы прилагательных употребляются главным образом форманты, начинающиеся на *-u-* (*sladučký, milušký, drobnulký, mladunký*), то в чешском языке – не только на *-ou-*, но и на *-i-* (*slad'oučký, milouňký, mladíčeký, mladinký*). Варианты качественных синонимов в обоих языках можно далее усилить с помощью вставных морфем, образуя модели второй и третьей степени, которые не увеличивают меру данного качества, а усиливают его экспрессивный эффект (слов. язык – *malučký, malušenký, slabulinký, drobulilinký*, чеш. язык – *kratičičký, malinkatý, drobulinkatý*). Подобные формы весьма часты в разговорной речи с детьми. И дисфемистические варианты качественных прилагательных носят разговорный характер и производят сильный экспрессивный эффект. В чешском языке данные прилагательные имеют одну форму (*velikánský, vysokánský*), в словацком языке возможен и вариант *veličizný, vysočizný*.

Большую меру качества выражают и формы с префиксом *pra-* (*prastarý, praprastarý*) или чаще с префиксом *pre-* в словацком языке (*premilý, predaleký*) и с префиксом *pře-* в чешском языке (*převeliký, předaleký*). И эти формы отличаются экспрессивностью. Особым специфически словацким способом выражения чрезмерной меры качества, которая ощущается как излишняя по отношению к чему-либо или к кому-либо, являются формы с префиксом *prí-* (*príveľký, prívysoký*). Для передачи этой чрезмерности в чешском языке употребляется описательная форма *příliš velký, příliš vysoký*.